

De vrije tijd van particulier initiatief

8 oktober herdenkingsrede 2012 Alkmaar Ontzet

Door Prof. dr. Th.N.M. Schuyt
Hoogleraar Filantropische Studies
Vrije Universiteit Amsterdam

Mijnheer de burgemeester, mijnheer de voorzitter en geacht bestuur van de 8 oktober Vereniging Alkmaar Ontzet, geacht gemeentebestuur, geachte aanwezigen, dames en heren,

De oud gouverneur van Nederlands Nieuw Guinea en later Hoogleraar Antropologie in Utrecht, Van Baal, heeft culturen van volkeren met elkaar vergeleken en kwam tot de conclusie dat alle volkeren in ieder geval drie activiteiten gemeenschappelijk hebben, namelijk religie, kunst en sport. In zijn boek “De Boodschap der drie illusies”¹ noemt hij deze activiteiten illusoire ondernemingen. Het thema van de 8 oktober lezing 2012 gaat over vrije tijd en voor het gemak reken ik “vrije tijd” tot een illusoire onderneming.

Wat is volgens Van Baal de maatschappelijke functie van deze drie illusies? Hij is daar duidelijk over. Illusoire activiteiten bieden volkeren de mogelijkheid uit de dagelijkse beslommingen te ontsnappen. Door religie, kunst en sport kunnen mensen ontkomen aan de dagelijkse druk, opgaan in een spel of zich laten gaan in een spannende wedstrijd. Zij treden binnen een andere wereld, waar ook andere regels gelden. Zij leren een andere wereld kennen.

Waarom? Om na deze ervaring of ervaringen terug te gaan naar het dagelijkse leven? Jawel, maar anders. Illusies geven de mens de mogelijkheid zich te herscheppen, te recreëren. Re ... creëren betekent letterlijk je opnieuw creëren. In sport, in vrije tijd kunnen mensen zich vermaken. Spreekt u dit woord voor uzelf eens langzaam uit: ver ... maken, alsof u uw kleren naar de Gulden Schaar brengt om ze te laten vermaken. U ver stelt uzelf, bij wijze van spreken. Vrije tijd: tijd om u anders te maken. U stapt uit de dagelijkse routine van werk, school, woning, gezin. U heeft “vrije tijd”.

Vrije tijd, dat is het thema van deze 8 oktober viering 2012. Een verrassend thema, in een tijd dat iedereen denkt “er is geen tijd te verliezen”, “alle hens aan dek”, “hoe halen wij Nederland uit de crisis”, “hoe behoudt Nederland zijn positie in Europa” en “hoe behoudt Europa zijn positie in de wereld?”

In alle verkiezingsdebatten die net achter ons liggen is het woord “vrije tijd” niet gevallen. Neen, daar ging het over zorg, pensioenen, hypotheekaf trek en banen. Vooral over banen. De verkiezingsstrijd ging over banen. De een wist het nog beter dan de ander: zoveel banen nu eraf, maar in 2017 een heleboel erbij. Het Centraal Planbureau had het maar druk met het doorberekenen van de partijprogramma’s: hoeveel banen weg door bezuinigingen, hoeveel banen erbij in 2030 en 2040. Tja, dat is de politiek, die snappen hoe Nederland er over 28 jaar uitziet.

En wat kiest Alkmaar als thema? Vrije tijd. Voorwaar, een eigenzinnige Noord Hollandse invulling. Dat is te prijzen aan de 8 oktober vereniging.

Wetenschappers zien als ideaal datgene wat vanzelfsprekend is kritisch te onderzoeken. Zaken in een ander daglicht stellen. Het falsificatie-principe. Je ziet niet wat je ziet. Dat verklaart misschien deels het succes van Maarten van Rossem; een nukkige brombeer die telkenmale iedereen op het verkeerde been zet. Wetenschappers geven geen antwoorden op vragen; zij bevragen de antwoorden. Vrije tijd als thema biedt derhalve tal van mogelijkheden en invalshoeken.

Zo bestaan er Vrije tijdswetenschappen. U kunt vrije tijd *studeren*. Op de website van de Leisure Academy Brabant staat: LAB bundelt de (inhoudelijke) expertise op het gebied van de vrijetijd in een open netwerkorganisatie waarin bestaande en nieuwe partners elkaar kunnen vinden. Leisure Academy Brabant creëert een kennisbasis voor de economische groei van de vrijetijdsector!

In 2018 mag een Nederlandse stad zich culturele hoofdstad van Europa noemen. Eindhoven|Brabant stelt zich kandidaat voor deze titel. Maastricht overigens ook. De ervaringen van andere culturele hoofdsteden laten zien dat de titel bijdraagt aan de economische, sociale en culturele ontwikkeling van een regio. De Tilburg Universiteit en Eindhoven hebben op dinsdag 26 juni 2012 een samenwerkingsovereenkomst gesloten voor een meerjarig onderzoek naar de effecten van Culturele Hoofdstad van Europa in Eindhoven en Brabant. Hoogleraar Vrijetijdswetenschappen Greg Richards leidt het onderzoek. Ziehier vrije tijd in relatie tot commercie.

Een totaal andere invalshoek kiest Diekstra in een column in het Noord Hollands Dagblad/ Alkmaarse Courant van 21 mei 2012: Citaat: “Onlangs ontmoette ik een oud-collega, die al een tijd met pensioen is. ... Op mijn vraag hoe het met hem ging, antwoordde hij dat hij het nog nooit zo druk had gehad.”. De persoon was aan het schilderen geslagen, bleek talent te hebben en zag uit naar zijn

eerste expositie, waarvoor hij heel zenuwachtig was. Diekstra evalueert: “psychologisch is deze persoon helemaal niet met pensioen... De persoon heeft namelijk wat bedoeld was als een werkelijke vrijetijdsactiviteit, laten besmetten door prestatiedrang en beoordeling door anderen”.

Vrije tijd. Een mooi thema voor de 8 oktober viering. Vrijheid zit erin. Vrij zijn. Alkmaar is na heldhaftig standhouden van de bevolking uiteindelijk bevrijd door water. Op 23 september 1573 werden de dijken doorgestoken en moesten de Spanjaarden de aftocht blazen. De strijd tegen het water, waar de Nederlanden, de lage landen, Les Pays Bas, zo beroemd om zijn, blijkt ook het binnenlaten van water toe te staan. Een intrigerende gedachte: de grootste vijand, het water kan soms een belangrijke medestander zijn. Gevaar, zwakte en kracht, sterkte blijken soms verrassend met elkaar te maken te hebben. Dat geldt niet alleen voor landen, maar ook voor mensen. Je grootste zwakte is vaak ook je grootste kracht en omgekeerd. Johan Cruijff had moeilijke voeten.

Andere invullingen voor vrije tijd zijn gemakkelijk te vinden. Voor de vrije werkdag, voor vrije tijd is door de arbeidersbeweging gevochten. Die verworvenheid – en verworvenheden in het algemeen – kunnen na verloop van tijd in hun tegendeel omslaan. Vroegtijdige schoolverlaters die heden ten dage heel veel vrije tijd met rondlummelen vullen. Zuipketen en comazuipen. Teveel vrije tijd, the affluent society, het spookbeeld van verveling en decadentie. Het kan met vrije tijd goed fout gaan. Dat hebben wij onlangs in Groningen, Haren kunnen zien.

Gedwongen ontslagen vijftigers en zestigers voor wie echt geen banen zijn. We krijgen eerdaags naast plekken voor hangjongeren ook hangplekken voor hangouderen.

Vandaag, bij het herdenken van Alkmaar Ontzet wordt gekeken naar een positieve invulling van vrije tijd. De vrije tijd van particulier initiatief. Dat is heel andere vrije tijd. Het gaat daarbij om vrije tijd die gevuld wordt met vrijwillige inzet door burgers voor de gemeenschap. Voor het behouden en verbeteren van de kwaliteit van de woon- werk en leefomgeving. De Vrije Universiteit in Amsterdam doet hier onderzoek naar ⁱⁱ. Een paar cijfers.

Nederlanders geven vrijwillig jaarlijks rond de 4.7 miljard aan maatschappelijke en goede doelen, dat wil zeggen aan bijvoorbeeld KWFKankerbestrijding, aan de Koninklijke Nederlandse Reddingmaatschappij, aan ontwikkelingssamenwerking, aan natuurbehoud of aan cultuur. Deze schatting is aan de lage kant vanwege de onvolledigheid van informatie over nalatenschappen en de bijdragen van vermogensfondsen.

Nederland geeft 0,8 % van het Bruto Binnenlands Product (BBP) (€ 572 miljard in 2009)

Dit lage percentage lijkt in tegenspraak met het algemene beeld dat Nederland vrijgevig is. De Nederlander draagt echter vooral via de belastingen bij aan maatschappelijke doelen. Ter vergelijking: in de VS schommelt het percentage van het BBP in de periode 1965-2009 rond de 2%. Echter, in de VS wordt veel minder via de algemene middelen aan goede doelen gegeven, de belastingdruk ligt daar veel lager (Giving USA 20010:29)ⁱⁱⁱ

In 2010 doet 41% van de Nederlandse bevolking vrijwilligerswerk^{iv}. In vergelijking met voorgaande jaren laten de cijfers een vrij stabiel beeld zien. De vrijwilligers die actief zijn besteden gemiddeld ongeveer 19 uur per maand aan vrijwilligerswerk. Het aantal uur is ongeveer gelijk gebleven. Vrijwilligers zijn het vaakst actief in de sector sport (12%), gevolgd door religie en levensbeschouwing (7%), gezondheid, recreatie/hobby en scholen (elk 6%). Bestuurswerk en fondsenwerving zijn minder populaire taken onder vrijwilligers in 2010 dan in voorgaande jaren. Er is een stijging te zien van het aandeel van de vrijwilligers dat bezig is met vervoer bieden, training of scholing en verzorging, en een daling bij informatie of advies geven en persoonlijke raadgeving.

Vrijwilligers zien vaak voordelen van hun vrijwilligersactiviteiten die liggen op het terrein van leren, waarden en zelfbevestiging. Minder vrijwilligers (34%) vinden dat vrijwilligerswerk een prettige afleiding is van de eigen problemen en dat vrijwilligerswerk goed staat op het CV (32%). Vrijwilligers zijn wat vaker trots op hun vrijwilligerswerk dan twee jaar geleden.

Vrijwilligerswerk wordt in Nederland vaker gedaan door hoger opgeleiden, door personen zonder betaald werk (vooral gepensioneerden), door kerkelijke mensen, vooral met een protestante achtergrond, mensen met kinderen en door ouderen. Mensen doen vrijwilligerswerk omdat zij gevraagd worden, met name door mensen tegen wie ze geen neen kunnen zeggen. Gaat u het bij uzelf maar na als u vrijwilliger bent. Vrijwilligers ervaren ook een grotere sociale druk om vrijwilligerswerk te doen dan niet-vrijwilligers. Daarnaast zijn Nederlanders vaker actief in het vrijwilligerswerk wanneer zij het belangrijker vinden om anderen te helpen.

Vrije tijd als illusoire onderneming. Een verkwikkende zijstap in een andere omgeving, waar het prettig is te verblijven. Het moet leuk zijn; er moet veel gelachen kunnen worden. Als mensen zich vrijwillig inzetten, brengen ze gezelligheid mee en verwachten ze ook gezelligheid. Even niet op je hoede. Het

dagelijks leven wordt steeds harder, competitiever en ellebogen werk. In de vrije tijd wil men zich op zijn of haar gemak voelen.

Daar lijkt een waarschuwing op zijn plaats. Steeds meer worden vrije tijd bijeenkomsten gebruikt voor andere doeleinden dan waarvoor ze bedoeld zijn. “Hoe kan ik er zelf beter van worden; hoe krijg ik via mijn vrienden en vriendinnen groep toegang tot belangrijke personen?” Dat leidt soms tot hilarische situaties: “Waarom ben ik niet uitgenodigd voor het Crematorium en de anderen wél?” In de sport ziet men sluipenderwijs hetzelfde gebeuren; bij hockey blijkt het “thuisfluiten” steeds meer letterlijk te worden genomen als middel om het eigen team aan de overwinning te helpen. Onzelfzuchtigheid in vrije tijd en vrijwilligerswerk en “fair play” in de sport zijn essentieel, want anders verliezen deze illusoire ondernemingen hun maatschappelijke functie.

Een tweede waarschuwing. In Nederland is de vrijwilliger een beleidscategorie geworden. “Hoe krijgen wij vrijwilligers” is een beleidsvraag van gemeentebesturen en van de rijksoverheid. De van de overheidsfinanciën afhankelijk geworden zorg- en welzijnsorganisaties én de beroepskrachten hebben dat denken en die beleidstaal overgenomen: “hoe komen wij aan vrijwilligers?” In dat denken is de vrijwilliger “verworden” tot een gewaardeerde onbetaalde kracht die met een vrijwilligersvergoeding van maximaal € 1500 per jaar meehelpt om overheidsvoorzieningen draaiende te houden. Om er bijvoorbeeld voor te zorgen dat de gevreesde pyama dag in het verzorgingshuis niet uitgroeit tot een pyama-maand.

Terug naar het betoog. Nederlanders zijn van oudsher vrijgevig en doen aan vrijwilligerswerk. Dat heette vroeger particulier initiatief en dit begrip verdient het om in ere hersteld te worden. Nederland is hét land van particulier initiatief. Zet drie Nederlanders bij elkaar en je hebt een stichting. Zo is de Vrije Universiteit ontstaan, de Radboud Universiteit in Nijmegen, de Erasmus universiteit in Rotterdam, het Teylers museum in Haarlem, het Stedelijk museum in Amsterdam. Als de boom achter het Anne Frankhuis omvalt is er de volgende dag een particuliere stichting. Nederland kent het grootste aantal stichtingen en verenigingen van de landen die wereldwijd onderzocht zijn.

Een actueel onderwerp in dit verband is de toenemende armoede. Het dagblad De Gelderlander is een discussie gestart over de wenselijkheid van een inzamelingsactie voor arme Nederlanders. Juist nu duidelijk wordt dat armoede in Nederland een groter thema aan het worden is, zoals te zien is aan de groei van de voedselbanken, zijn Nederlanders zeker bereid om daarvoor te betalen. Zo’n actie zou ook weer een uiting zijn van Nederlands particulier initiatief. Wel is het belangrijk dat zo’n actie een concreet doel heeft, zodat mensen weten

waar hun geld terecht komt. Een actie voor ‘de armoede in Nederland’ wordt niks, want daar trekken mensen de portemonnee niet voor. Maar aan een specifiek doel geven mensen wél. Zoals aan de voedselbank, aan Van Harte Resto’s (goedkope maaltijden voor de minima in de buurten), aan de Stichting Bijzondere Noden of aan armoedeafdelingen van de kerken. Aansluiting zoeken bij bestaande initiatieven is belangrijk om zo’n actie te doen slagen.

Natuurlijk is armoedebestrijding een eerste en belangrijke taak van de overheid. Die moet haar uiterste best doen om de armoede in Nederland niet te laten groeien. Het is de verantwoordelijkheid van de kiezers en de politiek om dit binnen de parlementaire democratie te regelen.

Als de overheid vervolgens haar uiterste best doet, kan het helemaal geen kwaad dat ook het particulier initiatief zijn uiterste best doet. Maar dat moet je niet met elkaar vermengen. Het kan niet zo zijn dat de overheid minder hoeft te doen aan armoedebestrijding omdat het particulier initiatief actie onderneemt.

Omgekeerd is de kritiek onterecht dat het particuliere initiatief het de overheid zo wel erg makkelijk maakt en dat het ervoor zou zorgen dat de overheid niets hoeft te doen. Zo krijgt het particulier initiatief de schuld van de armoede. Ik ben faliekant tegen die voorstelling van zaken.

Het is geen kwestie van ‘of-of’ maar van ‘en-en’. Zowel overheid als particulieren hebben hun verantwoordelijkheid, en moeten dat niet naar elkaar doorschuiven. De overheid moet bezuinigen, efficiënt werken en de armoede aanpakken. Als er dan toch nog armoede is, is het prima dat particuliere partijen in het geweer komen.

In Nederland gebeurt dat trouwens al best veel. Er zijn allerlei vermogende fondsen die bijna onopgemerkt heel veel doen aan armoedebestrijding.

Hulpverleners zoals huisartsen en maatschappelijk werk weten hen te vinden als ze noodgevallen tegenkomen. Daarnaast kunnen de kerken de rol die ze vroeger hadden bij hulp aan armen weer enigszins terugnemen, zoals je ook in andere landen ziet. Zij hebben daar van oudsher de organisatiestructuur voor.

Dat brengt mij bij een punt van algemeen maatschappelijke aard, namelijk de verhouding tussen overheid, de markt en particulier initiatief dat zich inzet voor de gemeenschap. Dit laatste heet filantropie en dat is niet wat in Nederland bekend staat als traditionele liefdadigheid.

Filantropie is het moderne, internationale begrip voor “vrijwillige inzet voor het algemeen nut”, zoals Bob Payton kortweg definieerde als “Private Action for the Public Good”^v. Actief burgerschap zogezegd.

Hij ziet dit als uiting van democratie. Democratie is niet alleen politieke democratie van overheden: democratie is ook sociale democratie, de inzet van burgers, vrijwillig, om naar eigen inzichten bij te dragen aan de kwaliteit van de samenleving.

Na de jarenlange tegenstelling ‘markt of overheid’ wordt met de hernieuwde aandacht voor filantropie duidelijk dat Nederland ook een ‘sector filantropie’ kent. In juni 2011 heeft het Kabinet een Convenant “Ruimte voor Geven”^{vi} met de sector filantropie gesloten, waarin hernieuwde kennismaking met particuliere filantropische fondsen wordt nagestreefd om de verzorgingsstaat te versterken. Ook de Europese Commissie, het Directoraat Research and Innovation, heeft filantropie in 2011 opgewaardeerd tot *financial instrument* van het Europese Innovatiebeleid. Europa heeft filantropie herontdekt als inkomstenbron ter versterking van de kenniseconomie.

De overheid, de markt en filantropie zijn drie allocatiemechanismen voor het bereiken van algemeen nuttige doelen. Vreemd genoeg is gebleken dat een monopolie van één van deze mechanismen niet tot een goed functionerende samenleving leidt. Een monopolistisch overheidsregime – vaak omschreven als ‘communistisch’ of ‘socialistisch’ – leidt tot bureaucratie en tot ontmoediging van persoonlijke verantwoordelijkheid en consumentisme. De markt daarentegen vergroot die persoonlijke verantwoordelijkheid en vrijheid, maar als monopolistisch allocatiemechanisme leidt het tot onacceptabele bestaansonzekerheid en wijdverbreide armoede. Als filantropie zou overheersen, leidt dat tot willekeur en ongelijkheid.

Een oplossing voor de toekomst ligt in een samenspel van deze drie mechanismen, waarin de overheid een sterke basis van voorzieningen garandeert en de markt en de sector filantropie ruimte creëren voor dynamiek en pluriformiteit. Een dergelijke opzet sluit enerzijds aan bij de geschiedenis van Europese democratieën doordat het de principes van de Franse Revolutie doet herleven: vrijheid (markt), gelijkheid (overheid) en broederschap (filantropie). Deze opzet past anderzijds bij de overgang van Europese verzorgingsstaten naar een *civil society* waarin meer aandacht wordt besteed aan de bijdragen en verantwoordelijkheden van individuele burgers, maatschappelijke organisaties, fondsen, kerken en bedrijfsleven.

Vrije tijd als een illusoire onderneming. Daar begon deze lezing mee. Buiten de dagelijkse routine. Vrijwilligerswerk als kans om je te ver...maken. Het is goed en wenselijk voor de samenleving, maar het is ook goed voor degenen die zich inzetten, het particulier initiatief. Uit onderzoek blijkt: vrijwilligers worden ouder, ze zijn gezonder en ze zijn gelukkiger. Zelfs volgens de huidige “Wij zijn ons brein”- trend waar de hersenkwabben tot “de” verklarende factor van menselijk gedrag worden verheven, scoort de vrijwilliger goed: uit neuro-onderzoek blijkt dat mensen die zich inzetten voor de gemeenschap, particulier initiatief, heel prettig psychisch in elkaar steken. En juist dát is wat Nederland, wat Alkmaar de komende donkere periode kan gebruiken: de blijde vrije tijd van particulier initiatief.

Ik dank u voor uw aandacht.

ⁱ Baal, J. van (1972) De boodschap der drie illusies. Assen/Van gorcum

ⁱⁱ Geven in Nederland 2011; Amsterdam: Reed Business. Zie voor cijfers en onderzoeksrapporten;
www.geveninnederland.nl

ⁱⁱⁱ Giving USA 2010. The Annual Report on Philanthropy for the Year 2009. Indianapolis: Indiana University, Center on Philanthropy

^{iv} Bekkers, R. (2011) “Geven van tijd: vrijwilligerswerk” in: Geven in Nederland 2011, pag. 96

^v Payton, R.I. (1988). Philanthropy: Voluntary Action for the Public Good. New York: MacMillan

^{vi} Ruimte voor Geven. Convenant tussen Kabinet en de Sector filantropie. Juni 2011. www.rijksoverheid.nl